

eL-İTTİCÂHÂTÜ'L-MÜNHRİFE FÎ TEFSİRİ'L-KUR'ÂN'İ'L-KERÎM DEVÂFİ'UHÂ VE DEF'UHÂ

Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, Mektebetü Vehbe, 3. Basım, 1406/1986,
112 s.

Harun ABACI*

Bu kitapta yazar, eski ve yeni yazılmış tefsirlerden kendi ilmî birikimine ve düşüncesine göre tespit ettiği bozuk yorumları ve yönelimleri ele almaya çalışmıştır. Yazar, kendine göre bozuk gördüğü yorumları türlerine göre tasnif ederek sunmuştur. Bu bozuk görüşlerin sebeplerini ve bu bozukluğun ne şekilde giderilebileceği noktasında da fikirlerini beyan etmeye çalışmıştır. Yazar bu çalışmasında bozuk yorumları ve yönelimleri ele almadan önce bir tefsir tarihi bilgisi vermeye çalışmıştır. Tefsirin ilk olarak rivayetle başlayıp ardından tedvin merhalesine geçtiğini ifade ederek tefsirin gelişimini ve bozuk yönelimlerin tefsirlere giriş tarihçesini kısa bir şekilde özetlemiştir. Yazar, bozuk yorumların tefsirlere girişinin temel nedeni olarak, her bir müfessirin sahip olduğu görüşünü destekleyecek şekilde Kur'ân'ı yorumlamaya çalıştıkları vurgusunu yapmıştır.

Yazar, bozuk yönelimlerin ve yorumların örneklerine geçmeden önce bunun sebepleri üzerinde durmaya çalışmıştır. Yazar konu hakkında genel bir tahlil yapmaya çalışmıştır. "Tefsirde Bozuk Yönelimlerin Ortaya Çıkışının Temelleri ve Buna Sevk Eden Etkenler" başlığı altında konu hakkındaki analizlerini geniş bir şekilde sunmuştur.

Yazara göre, rivayet tefsirinin, isnadları hafzedilerek sadece nakillerin zikredildiği bir noktaya ulaşması Müslümanlara büyük bir kötülüğün kapısını açmıştır. Şöyle ki bu durum, uydurma ve israiliyat türden nakillerin tefsire sızmasına meydan vermiştir. Genellikle siyasî ve itikadî mezhep sahipleri, farklı eğilimlere ve bozuk görüşlere sahip insanlar tefsirde birçok görüş uydurup Resûlullah'a ya da tefsirde meşhur olan sahabeden birine dayandırmışlardır. Bunun amacı, görüşlerinin itibar görmesi ve kendi isteklerinin gerçekleşmesine imkan sağlamaktır. Bu kişilerin ardından gelenler de onların görüşlerinin sahilliğini araştırmadan ve senedlerini zikretmeden sahil tefsir nakillerini aktarır gibi tefsirlerde aktarmaya devam etmişlerdir. Birçok insan onların bu tefsirleriyle aldanmıştır. Tefsirlere giren İsrailiyat nakillerini sahil zannettikleri gibi o tefsirlerde olan her şeyi doğru sanmış-

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı (harunabaci@sakarya.edu.tr).

lardır. Sonuç olarak bu rivayetler, senedleriyle birlikte zikredilseydi bu tehlikenin önlenmesi mümkün olabilirdi. Ancak isnadların zikredilmemesi sıhhati araştırmaya engel olmuştur.

Yazar, Taberî'nin, rivayet ettiği naklin sıhhatini araştırmamış olsa da her rivayetin senedini zikrederek sorumluluğunu yerine getirdiğini belirtir. Yazar müfessirlerin sened hakkındaki yaklaşımlarını ortaya koyarak şöyle der: İsnad, sorumluluğu isnad edilene yüklemektir. Onlara göre, sened zikredildiği zaman sorumluluktan kurtulmuş olunur. Çünkü ravilerin durumları ilk zamanlarda biliniyordu. Rivayetin sahlilik ve zayıflık yönünden değerini bilmek onlar için zor değildi. Nitekim ravilerin durumları, rical kitaplarında, cerh ve ta'dil eserlerinde bizim için büyük bir dikkat ve özveriyle yazılmıştır. Aynı şekilde senedin ravilerinin değerini bilmek bizim için zor değildir.

Yine yazara göre dirayet tefsirinin şahsi eğilimlere, inançla ve inançla ilgili olmayan görüşlere boyun eğdirilmesi, kuşkusuz Müslümanlara tehlikeli bir kötülüğün kapısını açmıştır. İslam düşmanları hedefledikleri Müslümanların inançlarını bozmak üzere o kapıdan girmişlerdir. Bozuk fikirli Müslümanlar da kendi bozuk düşüncelerini yaygınlaştırmak üzere o kapıdan sızmışlardır. Kültürlü gözükener de cılız bakış açılarıyla, hastalıklı akıllarıyla oraya sokmuşlardır. İnsanların karşısına boş ve saçma düşünceleriyle çıkmışlardır ki Allah'ın kitabı bu saçmalıklardan uzaktır.Şayet onlar Kur'an-ı Kerim'in tefsirine daldıklarında kendi istek ve arzularına göre onu incelemeselerdi, aşılması caiz olmayan tefsir kurallarına riayet etselerdi, sadece heva ve heveslerine boyun eğen bu bozuk yönelimleri görmezdik.

Yazar dirayet tefsirindeki hataların nedenlerini iki etkene indirgemektedir:

Birinci etken: Müfessirin bir anlama inanıp Kur'an lafızlarını inandığı bu anlama göre yorumlamayı istemesi. Burada sadece müfessirin inandığı anlam düşünülür. Kur'an lafızlarının layık olduğu delalet ve açıklama dikkate alınmaz.

İkinci etken: Kur'an'ı sadece Arap dilini konuşanların kastedebilmesi mümkün olan anlam ile tefsir etmesi, Kur'an'ı konuşanı, Kur'an'ın indirdiği zati ve muhatabının dikkate almaması. Burada sadece lafız ve Arabin o lafızla neyi kastedebileceği düşünülür. Kur'an'ı konuşan, ona muhatap olan ve kelamın bağlamına uygun olan anlam dikkate alınmaz.

Yazar birinci etkenle ilgili meydana gelebilecek hatanın dört şekilde olacağını söyler:

Birinci şekil: Müfessirin olumsuz ya da olumlu olmasını istediği anlam, doğru olur. Bu anlamın dikkate alınmasına göre Kur'an lafzı yorumlanır.

Halbuki Kur'an lafzı o anlama delalet etmez ya da o lafızdan böyle bir anlam kastedilemez. Bununla birlikte bu anlam, kastedilen zahir anlama ters olmaz. Buna göre hata, delilde olur, o delilin işaret ettiği anlamda olmaz.

Bu şekil, sûfî ve vâizlerin tefsirlerinin birçoğuna uyar. Onlar Kur'an'ı haddi zatında doğru anlamlarla yorumlar. Ancak bu anlamlar, kastedilmemiştir. Bununla birlikte onlar, Kur'an'ın zahir anlamını da kabul ederler. Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin Hakâiku't-Tefsir adlı eserinde zikrettiği yorumların birçoğu buna örnektir. Örneğin "Onlara kendilerini öldürmeyi ya da yurtlarından çıkmalarını farz kılsaydık" Nisa sûresi 66. ayetin tefsirinde, şu açıklamaları buluyoruz: "Kalplerinizden dünya sevgisini çıkarın...."

İkinci şekil: Müfessirin olumsuz ya da olumlu olmasını istediği anlam, doğru olur. Bu anlamın dikkate alınması; Kur'an lafzını, delalet ettiği ve kastedildiği anlamdan alır, müfessirin istediği anlama götürür. Bu durumda hata, delilde meydana gelir, delilin işaret ettiği anlamda değil.

Bu şekil, bazı sûfî tefsirlere uyar. Onlar Kur'an'ı gerçekten doğru işarî anlamlar ile yorumlarlar. Bununla birlikte, Onlar şöyle derler: "Zahir anlamlar, asıl kastedilen anlamlar değildir". Onların tefsiri, batinî tefsire daha yakındır. Sehl et-Tüsterî'nin şu ayete yaptığı yorum bunun örneklerindedir: "Şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz" (el-Bakara, 2/35). Tüsterî şöyle der: Allah hakikatte yeme anlamını kastetmemiştir. Ancak Allah, kendisi dışında bir şeye gönül verme anlamını kastetmiştir.

Üçüncü şekil: Müfessirin olumsuz ya da olumlu olmasını istediği anlam, yanlış olur. Bu anlamın dikkate alınmasına göre Kur'an lafzı yorumlanır. Halbuki Kur'an lafzı o anlama delalet etmez ya da o lafızdan böyle bir anlam kastedilemez. Bununla birlikte bu anlam, kastedilen zahir anlama ters olmaz. Bu durumda hata, delilde ve o delilin işaret ettiği anlamda olur.

Bu şekil, bazı tasavvufçuların zikrettiği batıl anlamlara uygun düşer. Örneğin vahdet-i vücud görüşüne dayalı tefsir. Nitekim İbn Arabî'ye ait bir tefsirde "Rabbinin adını zikret ve bütün benliğine O'na yöne" mealindeki Müzzemmil sûresi 8. âyetle ilgili olarak şu açıklamalar yer almaktadır: "Rabbinin adını an, O Rab, sensin. Yani nefsini tanı, onu unutmaya yoksa Allah seni unuttur...."

Dördüncü şekil: Müfessirin olumsuz ya da olumlu olmasını istediği anlam, yanlış olur. Bu anlamın dikkate alınması; Kur'an lafzını, delalet ettiği ve kastedildiği anlamdan alır, müfessiri asıl kastedilen zahir anlam olmayan bu hataya sevkeder. İsteddiği anlama götürür. Bu durumda hata, delilde ve o delilin işaret ettiği anlamda olur.

Bu şekil, bidatçıların ve batıl mezheplerin tefsirlerin uygun düşer. Onlar bazen Kur'an lafzını asıl kastedilen zahir anlamdan, lafzın hiçbir şekilde

delalet etmediği anlama çevirirler. Örneğin aşırı şii gruplardan bazılarının cibet ve tâğut kelimelerini Ebû Bekir ve Ömer diye tefsir etmeleri. Bazen de onlar lafzı, zahir anlamdan makbul olmayan zorlamalı bir anlama çevirerek hile yapıyorlar. Kur'an lafzı onların batıl görüşleriyle çatıştığını hissettikleri zaman bunu yaparlar. Nitekim Mutezile'den biri böyle yapmıştır. "O gün birtakım yüzler aydındır. Rablerine bakarlar" mealindeki kıyamet süresi 22-23. ayette لَافِزٍ lafzını nimet ile yorumlamışlardır. Çünkü ona göre لَافِزٍ lafzı, nimetler anlamındaki لَافِزٍ'nın müfredidir. Böylece kelimelerin ileri ve geri alınmasına göre anlam, "Rabbinin nimetine bakarlar" şeklinde olur. Bütün bu yorumlar, âyeti, Allah'ın ahirette görüleceğine dalalet ettiği anlamdan başka anlama çevirmek için yapılmaktadır.

Yazar ikinci etkenden kaynaklanan hatanın da iki şekilde olabileceğini belirtir:

Birinci şekil: Lafzın, sözlük anlamı bakımından müfessirin zikrettiği anlamı taşıyabiliyor olması. Ancak bu anlam kastedilmemiştir. Bu tıpkı bir lafzın sözlükte iki veya daha fazla anlamda kullanılması ve bu anlamlardan sadece bir tanesinin kastedilmesi gibidir. Müfessir de asıl kastedilmeyen diğer anlamlardan biriyle yorumlamaktadır. Örneğin ümmet lafzı, birçok anlamda kullanılır. Bu anlamlardan bazıları; cemaat, dinde takip edilen yol, iyi nitelikleri kendinde toplayan adam... "Biz babalarımızı bir ümmet (din) üzere bulduk" mealindeki Zuhur süresi 22. âyetinde ümmet lafzının dinde takip edilen anlamdan başka bir anlamda yorumlanması, sözlükte bu anlamı taşısa da doğru değildir. Yine "ayn" lafzı birçok anlamda kullanılır. Bu anlamlardan bazıları; gören göz, altın, casus, kaynak suyu... "Orada bir ayn (pınar) ki ona "selsebil" adı verilir" mealindeki İnsan süresinin 18. ayetteki ayn kelimesinin pınar dışında başka bir anlamda yorumlanması sözlükte bu anlamı taşısa da doğru olmaz.

İkinci Şekil: Lafzın belli bir anlam için kullanılması. Ancak bu anlam âyette kastedilmemiştir. Örneğin lafızdan gerçek anlamı dışında, sözün bağlamının işaretleriyle başka bir anlam kastedilmesi. Müfessir, bu kastedilen anlamı belirlemede hata eder. Çünkü müfessir, lafzın sözlükteki zahir anlamıyla yetinir ve lafzı bu gerçek anlamıyla açıklar. Örneğin, "Semûd kavmine o dişi deveyi açık bir mucize olarak verdik" mealindeki İsrâ süresi 59. ayetteki مِصْرَةَ lafzının gözün görmesi anlamında tefsir edilmesi. Halbuki bu kelime (irab açısından) deve kelimesinin halidir. Bu anlam, asıl kastedilen anlama aykırıdır. Çünkü asıl kastedilen anlam, peygamberin doğruluğunu gösteren açık mucizedir.

Yazar bozuk yönelimler ve yorumlarla ilgili bu genel bilgilerden sonra türlerine göre bir tasnif yaparak her biriyle ilgili tefsirlerden örnekler vere-

rek bozuk yorumları eleştirir. Yazarın ele aldığı türler şunlardır.

a) Tefsirlerde bulunan İsrâliyât türünden haberler

İlk olarak tefsirlere girmiş olan isrâliyâtı ele alır. Kur'ân ve Sünnetin ruhuyla bağdaşmadığı çok açık olduğu halde müfessirlerin tefsirlere bu rivayetleri sokmasını eleştirir. Yazar, bazı müfessirlerin isrâliyâtı tefsirlerine sokmasının temel nedeni olarak onların hikayeleri çok sevmesine bağlar.

b) Nahiv Kurallarıyla ilgili olarak tefsirlerde bulunan bozuk görüşler

Yazar, bu başlık altında sarf ve nahvi iyi bilmemekten kaynaklanan yanlış yorumlar ve açıklamalar üzerinde durarak bunu örneklerle ortaya koyar. Ayrıca bazı tefsircilerin nahiv kuralına uymadığı gerekçesiyle bazı kıraatleri kabul etmesinin yanlışlığını açıklar.

c) Mu'tezile ve Şia'nın tefsirlerde yaptıkları bozuk yorumlar

Yazar bu başlık altında Mu'tezile ve Şia'nın zâhiri, kendi düşünceleriyle uyuşmayan âyetleri te'vil ederek âyetlerin kendi düşüncelerini çürütmediği hatta desteklediği tezinden hareketle âyetlere ne gibi zorlama yorumlar yaptıklarını örnekleriyle izah eder.

d) Hâricîlerin ve Tasavvufçuların tefsirde yaptıkları bozuk yorumlar

Yazar, Hâricîlerin ve Tasavvufçuların tıpkı Mu'tezile ve Şia gibi âyetleri kendi düşünceleri doğrultusunda yorumlayarak bazı âyetlerde zorlama ve hatalı yorumlara gittiği üzerinde durmaktadır.

e) Kur'an'ın her şeyi ihtiva ettiği düşüncesinde olanların tefsirdeki bozuk yorumları

Yazar, bu düşüncede olan her bir müfessirin kendi zamanındaki ilmî keşiflere Kur'an'ın işaret ettiği iddiasında bulunarak aşırı yorumlama ve hatalı anlamalara gittikleri ele alır.

f) Yenilikçi anlayışında olan modern müfessirlerin tefsirlerdeki bozuk yorumları

Yazar bu başlık altında bazı modern müfessirlerin, günümüz dünyasında batılılar tarafından kabul görmeyen Kur'an'da emredilen el kesme vb. cezaların gerekli olmayıp mübah oldukları sonucuna ulaşmalarını eleştirir. Ayrıca Kur'an'da bahsi geçen çamurdan kuşun diriltilmesi gibi mucizevî olayları pozitif bilim anlayışıyla bağdaştırma adına gerçekte bunların mucize olmadığını ortaya koyma çabalarının yanlışlığını vurgular.

Yazarın bu kitaptaki temel vurgusu, müfessirin Kur'an'ı anlama çabasında sahip olduğu ön yargılardan soyutlanıp Allah'ın muradını ortaya koymaya çalışmaları neticesinde daha doğru anlama ulaşacaklarıdır. Ancak durum çoğunlukla realitede böyle olmayıp müfessirlerin sahip oldukları

düşüncelere göre âyetleri anlamaya çalıştıklarından kendi fikir dünyalarını Kur'an'a okutma ve onaylatma çabasından geri duramadıklarını bol örneklerle bu kitapta ortaya konulmaktadır.